
Л.М. Шугаєва
(м. Київ)

ПРАВОСЛАВНІ СЕКТИ ДУХОВНОГО ХРИСТІЯНСТВА: ІСТОРИЧНО-ДУХОВНІ ВИТОКИ І ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

В XVII–XVIII ст. соціально-політичні й економічні суперечності у Російській імперії призвели до відокремлення від православ'я цілого ряду груп населення, відомих під спільною назвою “духовні християни”, або старе сектантство. Оголосивши вчення Православної церкви авторитарним, вони виступили за сповідання віри в “дусі та істині”, нове тлумачення Біблії. Для всіх духовних християн характерні заперечення Православної церкви і всього інституту церковної ієрархії, основних православних догматів, таїнств, культур святих, ікон, а також віра у втілення Святого Духа в живих людей, “духовне” хрещення, яке полягає у навчанні “слову Божому”, самотійному спілкування людини з Богом. Вони оголосили духовним весь оточуючий світ, засуджували розкіш, деякі з них проповідували суворий аскетизм.

До духовних християн відносяться: христовіри /хлисти/, скопці, духобори, молокани, мальованці. Розглянемо ці секти за хронологією їх виникнення й становлення.

Дослідження духовного християнства, що здійснювалося в минулому, було упередженим, оскільки зазнавало істотного впливу як офіційної Православної церкви, так і державних структур. Дослідження віросповідних основ названих сект у переважній більшості мало звинувачувальний характер, оскільки належали духовним особам або людям, які щиро сповідували православ'я ¹.

Об'єктивно оцінював діяльність духовних християн видатний російський філософ М. Бердяєв, який підкреслював, що цей релігійний рух упирається у саму гущу народного життя, у сектантство, в народне шукання Бога та божественної правди життя. Це – втеча від гріхів цивілізації, пошуки божественної простоти ².

Основним недоліком публікацій в умовах радянської влади була ідеологічна упередженість щодо сектантства як явища й негативне ставлення до релігії взагалі ³.

Аналогічне ставлення до догматів православ'я виявилось ще у XI ст., коли в Києві з'явився чернець Андріан, який заперечував ієрархічну побудову і деякі догмати Православної церкви. У XII ст. в Україні поширюються ідеї богумільства (богомільства). У XIV – XV ст. релігійне вільнодумство виявилось в ересях стригольників та жидівствующих. Засновником секти останніх був єврей Сахарія, який приїхав у Новгород з Києва. Очевидно, що й на батьківщині він залишив однодумців. Заперечення догматів ортодоксальної Православної церкви відбувалося інтенсивно в XVII і XVIII ст.

Діяльність засновника секти христовірів (однієї з перших сект духовних християн) Данила Филиповича за часом майже збіглася з діяльністю

патріарха Никона. Реакцією на реформи останнього став розкол у Православній церкві. Як вірно помітив дослідник сектантства А. Єткінд, російський розкол був характерним феноменом нового часу⁴. В народному середовищі виникали прагнення знайти нове одкровення, які опираються на інше селянське середовище, ніж старообрядництво, та котрі отримали поширення й серед міського населення. Старе одкровення, на яке спиралася влада і Православна церква, заперечувалося частиною народу, як фальшиве та невірне.

Секта хлистів, або христовірів виникла на території Російської імперії в 40-х роках XVII ст. у селянському середовищі. Назву “хлисти” секта, можливо, отримала від обряду самобичування батогами, прутами як засобу “умертвіння плоті” і доведення себе до екстатичного стану. Самі вони не називали себе хлистами. Послідовники секти це слово, як назву, вважали для себе образливим. Називали вони себе “людьми Божими”, “родом ізраїльським”, “білими голубами”, “земним виноградником”, “птахами христовими”. В народному середовищі христовірів називали “стрибунами”, “шалапутами”, “богомолами”, “хвастунами”, “танцюристами”, “пустосвятами”⁵.

Перша офіційна згадка про христовірів відноситься до 1716–1717 рр., але незаперечним є той факт, що секта з'явилася значно раніше. Біглий солдат, Д. Филипович у 1645 р. оголосив себе “живим Богом” і виголосив 12 заповідей, які згодом стали фундаментом віросповідних основ хлистів. Засновник секти заявив: “Немає іншого Бога, крім мене. Немає іншого вчення. Не шукайте його. На чому поставлені, на тому й стійте”⁶. Саме ці заповіді чітко сформулювали догмат христовірів. Д. Филипович проголосив, що в його образі на землю зійшов сам бог Саваоф, щоб просвітити світлом істини народ.

У 1649 р. Данило Филипович одного із своїх соратників – Івана Сулова – оголосив “істинним Сином Божим – Ісусом Христом”. М. Барсов – відомий російський дослідник сектантства – з цього приводу писав, що в “перевазі почуття над думкою, відчуття над рефлексом і полягає джерело містицизму та містичної екзальтації, які характеризують хлистовщину”⁷. Думку М. Барсова згодом підтримав П. Милюков, який писав, що саме патологічний стан, який базується на перевазі “відчуття над рефлексом”, полягає у тому, що людина вважає себе органом одкровення верховної істоти, що було знайоме народу дуже й дуже давно⁸.

Вище зазначалося про те, що створення общин христовірів за часом збіглося з реформами Никона. Це був час і покарання відданих старому православ'ю. Численні юродиві пророкували скорі пришествя антихриста. Секти різного спрямування зростали з кожним роком, і переляканий народ вступав то до однієї, то до іншої, нерідко не розуміючи сутності їх віровчення. У таких складних обставинах народних духовних шукань проповідникам христовірів'я не так уже й важко було знайти послідовників.

Географія поширення віровчення хлистів була досить значною. Слідчою комісією у 1745 та 1752 рр. було виявлені громади останніх в Ярославській, Володимирській, Костромській, Тамбовській, Пензенській, Тверській і Вологодській губерніях, у Москві й Петербурзі. Саме географія христовірства свідчить, що їх соціальна база із самого початку виникнення була неоднорідною. Але все ж переважна більшість

хлистів зосереджувалася в селянському середовищі.

На теренах України вони з'явилися у кінці XVIII ст. в Катеринославській і Таврійській⁹, на початку XIX ст. у Харківській а в другій половині того ж століття – у Київській, Полтавській та Чернігівській губерніях¹⁰. 1910 р. Т. Буткевич писав, що протягом останнього десятиліття у кожному звіті обер-прокурора святійшого Синоду про стан православної секти зазначається про те, що й у звіті за 1900 р.: “Хлистовство продовжує зростати; його керівники різними способами, таємно та явно пропагують своє вчення серед православних”¹¹.

В основі віровчення христовівів лежало містичне уявлення про можливість прямого спілкування із Святим Духом. Воно відбувалося внаслідок вселення останнього в обраних людей, які вшановуються як “христи”, “пророки”, “богородиці” або “святі”.

За легендою христовівів, Д. Филипович викинув священні книги у Волгу і заснував культ самого себе. Заперечивши Біблію як джерело віровчення хлисти поставили на його місце одкровення своїх “христів” та “пророків”. Одна із заповідей Д. Филиповича проголошувала: “Святому Духу вірте”. Це означало, що необхідно вірити своєму внутрішньому голосу, який вважався голосом Святого Духа. Зрозуміло, що засновник христовів'я, кинувши книги Святого Писання у Волгу, був логічно послідовним. Дійсно, необхідно обирати щось одне: або біблію, або христовів'я. Релігійна творчість сектантів є доказом того, що її творці не могли піднятися до поняття про чистий дух, без внесення в нього властивостей матеріального буття. За їх уявленням, він не може існувати без “перегородок”, інакше він розіллється, як вода, у Всесвіті й зникне, а останнім духу може надати лише людське тіло¹². Звідси і впливає основне та загальноприйняте положення всього хлистівського світорозуміння, що поза тілом людським дух існувати не може. Бог, як дух, не є винятком. Отже, христовівіри вважали, що останній не може існувати поза людським тілом, тому не може мати і самостійного буття. Людина ж є не лише носієм його, але й сама Бог. “Бога немає зовсім, як немає добрих та злих духів, поза тілом людини, бо їх ніхто не бачив. Людина може бути і Богом, і ангелом, й дияволом, зважаючи на ступінь своєї моральної досконалості”, – зазначали хлисти¹³. Уявляючи Бога невіддільним від людини, вони вчили: Бог – є слово. Коли людина виголошує слово, то це означає, що вона народжує Бога слово, тобто другу особу; але кожне слово проголошується духом; це є третя особа дух, тому кожен хлист є й Богом, і Саваофом, Духом. Різниця між особами цієї трійці немає жодної. Це єдиний Дух. Кругом та у всьому, він був в апостолах, тепер у хлистах, але може бути і в православних¹⁴.

Таким чином, основною ознакою релігійного вчення христовівів було прагнення до духовного розуміння віри. Бог, за їх вченням, не є самостійною істотою. Він невіддільний від їх секти. Це – вчення про перевтілення Божества. Христос теж перестає бути особистістю. Він – Божественний розум, який переселяється з одних обранців в інших. Тому хлисти поклоняються живому Христу, а православні – мертвому.

Отже, вчення про Бога й Христа у христовівів є по суті пантеїстичним, оскільки останні заперечували особисте буття та існування першого. Вони самі жили у світі надприродного; серед них завжди були

присутніми й “саваоф”, і “христи”, й велика кількість “живих богів”. Вони заперечували всі євангельські чудеса, а розповіді про них розуміли лише алегорично ¹⁵.

З вченням про Святого Духа та Бога тісно пов’язана теорія перевтілення. Саваоф, Христос, Діва Марія, апостоли й пророки, всі святі постійно перевтілюються з одних людей в інших. За віровченням христовірів, Христос був таким самим моральним вчителем і законотворцем, як і всі “христи” секти. Вони вважали, що як “старий” Христос відмінив старозаповітний закон, так й їх “христи”, хоч і не заперечували повністю євангельське вчення, але не вважали його для себе обов’язковим, запевняли, що любий з них може змінити й навіть заперечити його власним вченням ¹⁶.

Якщо “христом” міг бути член секти, то ще простіше, відповідно до віровчення хлистів, стати “богородицею”, тому що нею могла бути кожна жінка, здатна висловити добре слово, тобто запропонувати корисне вчення або настанову, тому що у такому разі вона народжувала Бога-слово ¹⁷. Жінки взагалі майже у всіх релігійних рухах брали саму діяльну участь. Досить помітну роль вони відіграли в різних народів під час становлення християнства.

У вченні про людину до теорії перевтілення христовіри приєднали стародавнє язичницьке філософське вчення про передіснування душ. Вони вважали, що Бог створив необмежену кількість останніх, а диявол кожен раз творив тіло, в яке, за вибором Бога, вселялася та чи інша душа, як у своє тимчасове житло ¹⁸. Але з того часу, як Саваоф вселився в тіло Д. Федоровича, вільних душ у запасі немає. А тому в кожній людині живе душа, яка раніше перебувала у комусь іншому, а можливо і в якійсь тварині ¹⁹.

Теорія хлистів про переселення душ нам вбачається цілком самобутньою й самостійною. Адже відомо, що наші предки вірили в окреме існування душі.

Есхатологічні уявлення христовірів теж мали свої особливості. Вони вірили у кінець світу та майбутнє вічне життя. Але раніше кінця світу відбудеться Страшний суд. Його день нікому не відомий, він прийде знезацька. Страшний суд відкриє трубним гласом сам Саваоф, тобто Д. Филипович. Всі, хто не сповідує віри хлистів, будуть засуджені до вічних мук разом з дияволом, а христовірам дароване вічне блаженство. Саме в есхатологічних уявленнях чітко прослідковується вплив міських елементів на ідеологію вчення. Адже місце перебування послідовників віри не лани й діброви, а “град” “Сіон” з кришталевими палатами – такими, як у Єрусалимі первісних християнських общин, які були міськими ²⁰.

В основі морального вчення хлистів лежить маніхейський дуалізм, за яким дух є джерелом, а матерія – злом. Вони вважали, що тіло людини, як витвір диявола, є джерелом всіх її страждань і бід, причиною розбещеності та морального падіння й тому душа, як творіння Боже, повинна вести з ним боротьбу протягом усього земного життя. Коли остання підкоряється тілу, тобто піддається чуттєвим пристрастям, вона стає живою диявола та гине, але коли душа отримує перемогу над тілом, вона сприймає в себе Дух Божий. У ході свого подальшого морального

вдосконалення людина, якій належить душа, стає вже “пророком”, тому що вона не лише сприймає в себе цей дух, як і рядові христовіри, а й отримує дар пророкування²¹. Вища ступінь моральної досконалості полягає не у гідності пророка, а гідності “христа” та “богородиці”.

Отримати перемогу над гріховною плоттю і досягти вищої моральної досконалості хлисти сподівалися через стримання суттєвих задовольень, суворий піст, дотримання заповідей Д. Филиповича й радінь.

Шоста заповідь проголошувала: “Не одружені не одружуйтесь, а одружені розлучіться; хто одружений, живи з дружиною як із сестрою”²². Засновник христовір'я заборонив своїм послідовникам не лише блуд, а і подружнє життя, освячене таїнством шлюбу. Але природа вимагала свого, і христовіри змушені були серйозно поступитися в цьому питанні. З кінця XVIII ст. їх “пророки” та “хлисти” стали проповідувати про дозволеність “Христової” любові, а у XIX ст. зобов'язували кожного хлиста залишати законну дружину й мати свою “духівницю”, або “просфорку”, а кожну христовірку, чи то заміжню жінку, чи дівчину, свого “духівника”²³. Чому акцентується увага на сімейно-шлюбних стосунках хлистів? Справа в тому, що трансформація саме цього догмату спричинила виокремлення із середовища христовірів нової секти скопців. Сімейно-шлюбні стосунки хлистів були також тісно пов'язані з їх обрядовою стороною, що викликала більшість звинувачень їх (часто цілком справедливих) зі сторони влади, Православної церкви і громадян.

Дуже важливим у культурі христовірів були радіння (богослужіння), які перейняли у них скопці. Вони являли собою релігійні танці, ходіння по колу, підсакування з колективним викрикуванням. Таким чином віруючі приводили себе у стан релігійного екстазу²⁴. Який би з видів радіння не обрав “пророк” або “богородиця”, внаслідок неприродних рухів хлисти впадали в стан надзвичайного нервового збудження, яке було здатне викликати галюцинації, починали вимовляти незрозумілі слова, які не вживались у жодній мові. Христовіри вірили, що “просвітлений” духом говорить новими мовами. Піком релігійного екстазу був прояв статевої розбещеності між чоловіками та жінками, коли не сприймалися до уваги ні родинні зв'язки, ні вік. Це явище отримало в народі назву “гуртового гріха”. До речі цю останню підхопили богослови, деякі дослідники й влада. Заради справедливості слід відзначити, що такий гріх не був типовим для всіх общин хлистів. Але саме це явище призвело до виникнення вчення скопців у середовищі христовірів. Воно було викликане в першу чергу боротьбою за слідування аскетичним заповідям не на словах, а на практиці.

Засновником скопства у Російській імперії в другій половині XVIII ст. був селянин Кіндрат Селиванов, який сформував свій світогляд у середовищі хлистів. Саме він звернув увагу на те, що проповідь аскетизму ідеологами хлистів розходиться з релігійною практикою. Заперечення шлюбу адептами христовірів широко відчинило двері розбещеності, перелюбству, кровозмішуванню, розтлінню неповнолітніх. Ці факти привели К. Селиванова до думки про необхідність боротьби за чистоту віри, тобто до реформування христовір'я. Він проголосив головну тезу нового віровчення, яке принципово відрізняло скопців від хлистів. За уявленням К. Селиванова (і взагалі містиків XVII – XVIII ст.), схожість

людського та божественного образу слід розуміти не в прямому, а у духовному сенсі. Ідеолог скопців вважав, що головна різниця між людиною й Божеством полягає у тому, що в останнього відсутні дитородні органи – джерело гріховних справ і думок²⁵. Для того щоб ще за земного життя уподобатися Божеству, необхідно в ім'я любові до нього “відсікти ці символічні емблеми гріха наших предків”, вирвати “ключі пекла”, які заважають духу злитися з Богом²⁶.

Для того щоб люди віднайшли шлях позбавлення від гріховності, Бог послав на землю свого Сина Ісуса Христа, щоб він вказав їм істинний шлях до спасіння. Перше пришестя його на землю, за вченням К. Селиванова, полягало в тому, що він навчив людей оскоплятися, попередньо оскопився сам і оскопив своїх дванадцять апостолів. Однак істотних результатів перше пришестя Христа, на думку сектантів, не дало.

Друге пришестя Христа відбувалося в Росії. Останній з'явився у силі та славі в образі імператора Петра III. Скопці зазначали, що він народився у Голштінії й був перевезений його матір'ю – імператрицею Єлизаветою Петрівною – у Петербург. Тому вони вважали її духовною матір'ю Петра III і вшанували як Богородицю.

За ствердженням скопців, головним фактором, який гарантує спасіння, є абсолютне стримання від статевого життя, що може бути досягнуто лише шляхом оскоплення, тобто обрізання статевих органів.

Протягом майже двохсотлітнього існування громади оправдання оскоплення її члени знаходили в Євангеліях. Найбільш популярними серед скопців були наступні тексти: “А я вам кажу, що кожен, хто на жінку подивиться з пожадливістю, той уже вчинив із нею перелюб у серці своїм” (Мт. 5:28); “Блаженні неплідні та утроби, які не родили, і груди, що не годували” (Л. 23:28); “Отож, умертвіть ваші земні члени, розпусту, нечисть, пристрасть...” (Кол. 3:5).

Отже, виникнення вчення скопців у середовищі христовірів було викликано в першу чергу боротьбою за слідування аскетичним заповідям не на словах, а практиці.

На думку М. Реутського й П. Мельникова, між вченням хлістів і скопців немає істотної різниці²⁷. Так, дійсно, у релігійному вченні останніх панує містицизм та пантеїзм, як і в христовірів; у моральному вченні панує дуалізм, також властивий хлістам. На цьому тотожність між обома віровченнями практично закінчується. Догмат, який істотно відрізняє скопців від христовірів, є вчення про К. Селиванова як про “духовного Христа”. У передмові до “Страд” (Описання страждань батюшки-спокутника, тобто засновника секти) йде мова про те, що він явився світові вдруге²⁸. Ідеологи скопчества вважали, що друге пришестя Ісуса Христа відбулося в образі імператора Петра III, який прийняв ім'я К. Селиванова. Хлисти ж кожного нового пророка із свого середовища оголошували Христом. Скопці, на відміну від селянського месіанізму христовірів, сповідували монархічний месіанізм.

Культ радінь скопці перейняли у хлістів. Але їх радіння принципово відрізнялися від радіння христовірів своєю метою. Культ хлістів був спрямований до однієї мети – дати людині духовну радість, яку вони розуміли своєрідно. Остання була проявом чисто селянського натуралізму. Одна з основних заповідей – стримання від статевого життя –

заперечувалася практикою хлистівських радінь. Саме їх практика сформулювала мету культу скопців. Вона мала два завдання: 1) славити Господа і радити перед ним; 2) вбивати грішну плоть. Про мету радінь розповідали 25 лютого 1851 р. в міській поліції Миколаєва купець Федір Бондарєв та міщанин Костянтин Бойко, які були скопцями²⁹. За ступенем важливості радіння у сектантів займали друге місце після оскоплення.

Біблію й літературу Православної церкви скопці заперечували, хоча в міру необхідності використовували Святе Письмо.

Найбільшого розвитку релігійна творчість христовірів досягла у духовних віршах і піснях (розспівах).

В основі організаційного устрою хлистів та скопців лежав поділ усієї громади на велику кількість малих общин, які називалися кораблями. Кожен з них у відправленні богослужіння і в керівництві господарсько-побутовими справами був незалежним від інших. Не зважаючи на те, що христовіри й скопці заперечували священство, але позбавитись ієрархічної побудови громади їм не вдалось. У кожному кораблі були “христи”, “богородиці”, “пророки”. На чолі ієрархії кожної із сект і всього корабля стояв кормчий або кормщиця. Ці посади були виборними та беззмінними³⁰. Кожен кормчий був людиною з необмеженою владою. Він зосереджував у своїй особі головні обов'язки, які стосувалися віри й моральності, а також економічного і господарського життя. Найближчою помічницею кормчого була кормщиця. Одним із головних обов'язків кормчого була місіонерська діяльність серед іновірців. У скопців, на відміну від хлистів, у кормчого на вихованні обов'язково знаходились один або два хлопчики, які з часом могли б посісти його місце. Так само й кормщиця виховувала одну або дві дівчинки, які могли б згодом допомагати у спільній справі. В скопців це правило набуло характеру догмати і було продиктоване практичним фізіологічним аскетизмом секти.

Кораблі скопців виправдали себе як форма економічної організації частини селянства. Згодом вони поширилися на міста, де у середовищі купців, міщан, солдат та матросів знайшли послідовників. В порівняно короткий період секта створила власну централізовану організацію з великою кількістю розкиданих по всій імперії кораблів. Створення цих релігійних громад можна вважати завершеним у 20-х роках ХІХ ст. З того часу з'явилися не окремі групи погано зв'язаних між собою людей, а могутня організація купців, фабрикантів, селянства й міщанства. В 1850 р. лише у Миколаєві проживали 216 скопців. З них разом із сім'ями було 44 особи становили купці; решта – міщани³¹.

Отже соціальна база послідовників скопців помітно відрізнялася від христовірської. Ідеологія хлистів, хоча і вийшла за межі села, але в містах її сповідувала незначна частина населення. Купцям, заможним селянам та міщанам імпонував монархізм скопців, який робив заявку на участь їх у визначенні державної політики, особливо економічної. До деякої міри індивідуалізм останніх сприяв становленню буржуазії. Люди, які працювали на підприємствах і в торгових закладах скопців, не вживали алкогольних напоїв, не палили, відрізнялися покірністю й працелюбством. Правил практичної елементарної моралі дотримувались і христовіри. Але скопці не могли повернутися у мирське середовище

внаслідок фізичного потворства. Протягом двох-трьох десятиріч років їх керівники нагромаджували мільйонні багатства. На таку високу концентрацію капіталу у руках сектантів впливала і відсутність спадкоємців.

Організації скопців діяли таємно. В очах влади та ортодоксальної церкви останні не заперечували християнську віру, але наповнювали її своїм власним змістом, відкрито не пориваючи з Православ'ям (так само, як і хлисти). Вони створили своє власне вчення зі своїм Христом, Богородицею й пророками.

Скопці у XVII – XIX ст. – явище історичне з великою кількістю послідовників. Це була релігійна громада із стійкою внутрішньою та зовнішньою організацією, окремою і самостійною. Віросповідні основи їх вчення генетично та історично були пов'язані з хлистами. Але була між ними і принципова різниця. Російський філософ М. Бердяєв так характеризував христовірів: “У хлистовстві є велика містична спрага, праведна туга за екстатичним життям духу. Але в хлистовстві є й язичницька темрява, і демонічний зрив”³². Фанатичний же аскетизм скопців з часом виродився у буржуазну бережливість, навіть скнарність. Серед них була велика кількість купців, фабрикантів, лихварів, мільйонерів. На початку XIX ст. секта виступила як самостійне оригінальне явище із своєю ідеологією та визначеним соціальним складом послідовників. За своїм змістом її ідеологія, на відміну від христовірської, висуває не тільки духовні й ідеологічні мотиви, а і політичні. Для хлистів політичних мотивів не існувало.

Характерною особливістю христовірів був розпад їх на велику кількість напрямків та емій. Оскільки кожна община жила своїм самостійним життям, знаходилася під керівництвом свого кормчого й ніскільки не залежала від інших общин, а зберігала лише один “духовний зв'язок”, то це і призвело до розпаду христовірів на течії та напрями. Віра хлистів визначалося лише одними откровеннями їх “христів” і “пророків”, а єдиного, уніфікованого вчення не існувало, що й стало важливим фактором розпаду христовірів на течії і напрями. Протягом XIX ст. виникають наступні секти хлистів: бесідники, новий Ізраїль, монтани, стрибуні, новохлисти, іоаніти, калинівці, мар'янівці, серафимівці, сірі голуби, шалапути, підгорнівці. Скопцям також, хоча вони і створили централізовану організацію, запобігти трансформації секти не вдалося. Жорстокість самої операції оскоплення, яка супроводжувалася нелюдськими стражданнями, а іноді призводила до трагічного фіналу, привела до появи другій половині XIX ст. у середовищі скопців вчення про духовне оскоплення, так зване новоскопство. Його прихильники стверджували, що немає необхідності робити оскоплення при вступі до громади, що можна провести останнє і пізніше, а можна бути членом громади й без нього, але оскопити себе духовно, тобто поводити себе як православні ченці³³. До деякої міри відмову від фізичного оскоплення можна вважати поверненням до христовір'я. В Україні новоскопці проживали у Миколаєві та Харківській єпархії³⁴.

Ставлення до секти з боку держави й Православної церкви було жорстоким. 1772 р., який вважається роком появи їх громади в Російській імперії, відомий і як перший гучний процес над adeptами цієї віри.

У 40-х роках XIX ст. уряд створив комісію для розслідування діяльності скопців у Таврійській губернії, зокрема в Мелітопольському повіті. На підставі рішення цієї комісії на заслання до Сибіру відправили керівників громади, а решту її членів залишили під наглядом поліції³⁵. У 1842 р. царським урядом за оскоплення було призначено каторгу (до речі, вона існувала до останніх днів імперії). Судові процеси над скопцями відбувалися в 30-х рр. XIX ст.

З 60-х рр. XIX ст. секти хлистів та скопців швидко втрачають своє попереднє значення. Історія висунула нові завдання й нові ідеї, які для ідеології та діяльності сект були не під силу. Христовір'я поступово стає талантом вузьких гуртків екзальтованих людей, схильних до містицизму і самобичування. Долю ж скопців обирають собі лише поодинокі групи фанатиків. У 20-30-х рр. XX ст. поодинокі групи хлистів та скопців діяли на території України. Невеликі групи христовірів різних толків діють у Саратовській, Оренбургській, Тамбовській областях і на Північному Кавказі Росії. Хоча увага в цих общинах й акцентується на заповідях Д. Филиповича та на радіннях, віровчення помітно трансформувалося. Хлисти у своїх богослужіннях використовують Біблію, дозволяють шлюб. На теренах сучасної України христовір'я практично не збереглося.

Секта скопців повністю розпалася в 30-х роках XX ст. Невелика кількість їх нині проживає у Москві, Ставрополі й Ставропольському краї.

Секти хлистів і скопців були початковим етапом у розвитку православного сектантства в Україні. Проповідь аскетизму, доповнена містикою і доведена скопцями до межі ще у середині XVIII ст., була обрана як подальший шлях не всіма сектантами. В 60-х роках XVIII ст. у с. Микільському Катеринославської губернії з місцевої общини христовірів виділилася група, якою керував Силуян Колесников – людина грамотна та для того часу освічена. Він разом з однопумцями порвали з містикою радінь і називали себе духоборами. Продовжувач справи С. Колесникова Іларіон Побірохін, який проповідував на Тамбовщині, теж у свою чергу був зв'язаний з хлистами.

До 70-х рр. XVIII ст. відноситься виникнення ще однієї секти православного походження-молоканства. Його засновником вважається Семен Уклеїн – селянин с. Уварова, Борисоглібського повіту, Тамбовської губернії. С. Уклеїн одружився з дочкою І. Побірохіна - відомого проповідника – та прийняв духоборство. Володіючи даром слова й глибоким знанням Біблії, він швидко завоював авторитет серед сектантів і майже п'ять років був головним помічником І. Побірохіна в поширенні ідей духоборства. Але С. Уклеїн, як людина, що сформувала свій світогляд за допомогою Біблії, не сприйняв заперечення духоборам основних догматів Православної церкви, особливо заперечення духоборами Святого Письма. Згодом він порвав з ними та заснував власне вчення, яке й отримало назву молоканства, а його послідовники стали називатися молоканами³⁶.

Автори, які досліджували духоборство та молоканство, як за царату, так і за часів радянської влади, у переважній більшості не вбачали принципової різниці між обома сектами³⁷. Погодившись, що між духоборством та молоканством багато спільного, з акцентуємо увагу на специ-

фіці й своєрідності віросповідних основ та соціальної практики кожного з них. Від фанатичного аскетизму христів і скопців, духоборів та молокан відрізняє діяльне позитивне ставлення до суспільного життя, пошуки його нових форм. Хоча молокани виділилися із середовища духоборів, між віровченням та соціальною практикою обох сект є суттєва різниця.

В основу свого віровчення С. Уклеїн поклав Біблію. Водночас він пояснював, що істотним є не буквально її розуміння, що все написане в святому Письмі відповідає дійсності. Але відтворені в останньому події відбувалися не для того, щоб їх буквально сприймали, а для того, щоб надати всьому людському існуванню внутрішнього, морального сенсу³⁸. Свою релігійну доктрину молокани виклали у “Догматах молокан” і в “Сповіданні віри молокан донського толку Таврійської губернії”.

На відміну від них, духобори джерелом свого віровчення визнавали не Біблію, що складається, на їхню думку, з мертвих букв, а Животну книгу (книгу життя), що живе в їх серці й пам'яті³⁹.

Основною ознакою релігійного вчення духоборів є духовне розуміння віри і прагнення до духовної досконалості людини. Бог, за їх вченням, не є самостійною істотою. Він невіддільний від духоборів та видимого світу⁴⁰. Божественна Трійця – це не три окремі іпостасі, а три різні дії прояву або видозмінення однієї істоти. Бог – Отець – це пам'ять, Бог – Син – спокій, Бог – Дух Святий – розум⁴¹. І все це зосереджене в людині. Ця ідея по суті пантеїстична, бо стверджує, що без землі, без людей немає Бога, а Дух Святий – це людський розум. У такому вченні про втілення, а вірніше про перевтілення Божества Христос перестає бути особистістю. Він – божественний розум, який переселяється з одних обранців в інших. Тому духобори поклоняються живому Христу, а православні – мертвому. Живий переселився у духоборів. Він постійно знаходиться серед них, переходячи від предків до нащадків. Оскільки людина є частиною природи, то Бог перебуває й у людині. Таким чином, віру духобори уявляли собі як внутрішнє ставлення людини до постійно перебуваючому в ній Христу. Віра взагалі є не пасивний, споглядальний стан, а активне начало, спрямоване до тієї ж практичної мети, яка становить сутність релігійного життя людини. Як справедливо відзначив М.М. Нікольський, “...духоборський дух” – це не дике оп'яніння під час радінь, а розумне дослідження та розсудливість”⁴².

Молокани основний християнський догмат не наважувалися тлумачити алегорично. У вченні про Трійцю послідовники С. Уклеїна не відступали від православного розуміння цього догмату й уявляли Бога в трьох особах, причому Сина і Святого Духа вважали єдиносущним Отцю, хоча не зовсім йому рівним⁴³. Тринітарна доктрина молокан ближча до православ'я, ніж до духоборства. Біблію вони вважали як єдине та богонатхненне джерело віри, а її знання сприймали як важливий доказ релігійної досконалості віруючого. Молокани вважали, що моральна досконалість досягається тоді, коли людина засвоює божественне вчення й узгоджує з ним свої вчинки протягом усього життя. Буква мертва, а дух животворить, зазначали молокани, посилаючись на відповідний євангельський текст⁴⁴. Незважаючи на генетичний зв'язок з духоборами, вони заперечили пантеїстичні ідеї, прикриті християнськими формами. Їх вчення є християнським теїзмом, звільненим від церковно-канонічних форм.

Христологічна доктрина молокан також ближча до православ'я, ніж до духоборського і хлістівського віровчення. Христос, на їх думку, був Сином Божим, непорочно зачатим Дівою Марією, а не досконалою за духовністю людиною⁴⁵. Духобори ж вчили, що останній просто людиною, в якій з особливою силою проявився божественний розум. Душа його, вважали сектанти, може втілюватися у будь-яку людину. Вчення про здатність переселення І. Христа в живих людей свідчить про спорідненість віросповідних основ духоборів з христовір'ям. Однак вони не надають особливого значення Христу. Він для них лише образ того, що у душі кожної людини творить божественний розум, тобто їх христологічна доктрина мала раціоналістичний характер. В основі віровчення хлістів лежало містичне уявлення про можливість прямого спілкування з Духом Святим. Воно відбувається внаслідок вселення останнього в обраних людей, які вшановуються як “христи”, “пророки”.

В есхатологічних проповідях молокан та духоборів спостерігається помітна різниця. Особливо це стало відчутним у 30-х рр. ХХ ст. Коли в ряді молоканських поселень Таврійської губернії прокотилась хвиля апокаліптичних очікувань, з'явилися “пророки”, які вчили про наближення кінця світу, котрий вони зображали як покарання “грішних” на порозі тисячолітнього царства “праведних”⁴⁶. Есхатологія молокан більш тяжіє до православ'я: очікування другого пришествя Христа й встановлення тисячолітнього царства Божого на землі. Есхатологічне вчення духоборів надихалося загибеллю старого світу. Із руїн останнього мали піднятися нова людина і новий світ. Спільними зусиллями людської та Божественної волі буде злу волю людини, сліпоту її розуміння, гріховність життєвих звичок. При такому світосприйнятті немає різкого протиставлення небесного й земного. Немає нічого неможливого у тому, щоб царство Боже встановилося на землі. Апокаліптичні очікування духоборів не мали характеру фанатизму і страху.

В книзі “Догмати молокан” значна увага надається другому пришествю Христа та встановленню на землі тисячолітнього царства Божого. Такого роду хіліастичні й есхатологічні проповіді запально сприймалися зокрема молоканами Таврійської губернії. Особливою популярністю у них користувалися проповіді про тисячолітнє царство для “вибраних” Федора Булгакова.

Молоканство не визнавало пануючої Православної церкви, але не йшло так далеко, як духоборство, у запереченні самого її інституту. Для його еталоном релігійного ладу є християнська церква та її вчення до епохи вселенських соборів.

Заперечення Православної церкви призвело послідовників і молокан, і духоборів до заперечення її догматики й таїнств. Христовіри та скопці теж заперечували Православну церкву й її таїнства, але, на відміну від молокан і духоборів, намагалися робити це таємно, формально відвідуючи церкву. Духобори та молокани відкрито відмовилися від Православної церкви. Відповідно до духу гуманістичного індивідуалізму й раціоналізму сектанти перенесли релігію у внутрішній світ людини. Те, що стосується до зовнішнього боку релігії – обряди, богослужіння, вшанування святих, послідовно відкидається. Віра визнається справою внутрішнього переконання людини, і на цій підставі форми зовнішньо-

го благочестя відкидаються як нещирі та фальшиві. Обидві секти переглянули євхаристію з точки зору раціоналізму: "...Тайни Христові є простий хліб і вино просте, й якби це було святим, то б воно не перетворювалось у те, в що перетворюється природна їжа" ⁴⁷. Слід відзначити, що невизнання євхаристії таїнством наближає духоборів та молокан до протестантизму, зокрема до кальвінізму.

Характерною особливістю віросповідних основ обох сект були іконоборські прагнення. Відмова від ікон призвела до заперечення культу святих мощів.

Духобори й молокани повністю заперечували таїнство хрещення Православної церкви і виробили свій ритуал. Хрещення останні розуміли духовно. Воно було спрямоване на внутрішнє вдосконалення людини ⁴⁸.

Громадське богослужіння в молокан та духоборів було спрощене й раціоналізоване на протестантський лад і полягало у співі й читанні псалмів та віршів. Богослужіння проводилися в звичайних приміщеннях (лише згодом з'являються спеціальні будинки) з лавами, на яких сиділи віруючі, справа – чоловіки, зліва – жінки.

У запереченні ієрархії Православної церкви між обома сектами є помітна різниця. Перші обожествляли керівників своїх общин та вважали, що в них втілена душа Христа ⁴⁹. Саме це єднає духоборів з хлистами. У молокан не було священнослужителів, але для організації релігійного життя общини обирався пресвітер, його помічник і рада старійшин із найбільш шанованих людей. Тобто в ставленні до ієрархії у них відчутний вплив протестантизму.

Отже, характерною особливістю віровчення й культу молокан та духоборів був раціоналізм і сенсуалізм, бажання підвести емпіричний фундамент під віру. В цьому виявилася загальна тенденція часу.

Релігійний світогляд молокан тісно пов'язаний з їх розумінням церковного устрою. Церква, на їх думку, не повинна відокремлюватися від громадського суспільства. Навпаки, останнє повинно бути влаштоване на євангельських началах, на любові та рівності його членів. Тобто основою морального життя християнина повинна бути абсолютна свобода й незалежність від яких би то не було людських законів і примусів.

Подібно до христовірів та духоборів, молокани у своїх поглядах виходили з "рівності синів Божих", дотримуючись етики "добрих справ" і більш або менш ідеї побудови царства Божого на землі, але вимога рівності й спільності майна серед останніх користувалася набагато меншою популярністю, ніж серед духоборів. Ще М.М. Нікольський звертав увагу на "не зовсім однаковий" соціальний склад духоборства і молоканства в останній чверті XVIII ст., вказуючи, що у той час друге, яке поширилося в селянському середовищі, користувалося (на відміну від духоборства) успіхом "частково серед дрібного міщанства та ремісників" ⁵⁰. Молоканство – й у цьому його основна відмінність від духоборства – було формою релігійної ідеології, яка відповідала інтересам тієї частини населення, яка прагнула до становила самостійних товаровиробників. Звідси поміркованість молокан не лише до містики хлистів, а і до релігійно-соціальних утопій духоборів. Звідси й їх вимога здешевлення церкви, спрощення її організації та обрядів. Саме соціальне розчарування в молоканських общинах на початку XIX ст. призвело до

внутрішніх суперечностей, внаслідок яких секта розпалася на низку напрямів: тамбовський, володимирський, донський, стрибунський, спільних молокан, новомолоканський. Перші два продовжують розвивати вчення С. Уклеїна і майже тотожні між собою. Різниця полягає в неоднаковому прочитанні деяких місць Біблії. Донський напрям, або євангелічні християни, значно відрізнявся від двох попередніх. За їх словами, “вони завжди беззаперечно виконували вимоги влади”, приймали п’ять таїнств Православної церкви, дотримувалися культу, запозиченого у православних ⁵¹. Спільні молокани проголосили спільність майна й рівність. Але між ідейним обґрунтування та його соціальною практикою утворився вакуум. Рівності вони так і не досягли в силу об’єктивних економічних й історичних причин. Основною вимогою послідовників течії стрибунів теж була вимога фактичної рівності її членів. Новомолокани визнавали таїнство хрещення, причастя, покаєння, шлюб, маслосвяття. Їх засновником та керівником був відомий у ті часи, заможний буржуа, в майбутньому член III Державної думи З. Захаров. Центром новомолоканства стало с. Астраханка Бердянського повіту Таврійської губернії ⁵².

Духобори ж, спираючись на гуманістичний ідеал вільної й щасливої людини, визнаючи необхідність рівного права на щастя, пов’язали цей ідеал з системою економічних і соціальних засобів, необхідних для його реалізації. На відміну від христовірів, скопців, молокан, мальованців та взагалі інших сект, що мали місце в Російській імперії, духобори почали з критики церковного авторитаризму, а потім перейшли до критики авторитарних засад суспільного життя. Своє уявлення про Царство Боже на землі вони намагалися втілити на практиці.

Для реалізації свого соціального ідеалу у життя духобори об’єднувалися в комуни. Найбільш відомою була комуна у Молочних Водах, поблизу Мелітополя. Мета її була визначена так: “Метою общинного життя слід вважати духовну спільність, незлобивість взагалі людей, під чим розуміється висока благородність; матеріальну вигоду” ⁵³. Духоборські громади були організаціями двоїстого типу: перш за все вони мали на меті моральне піднесення людини і наближення її до християнського ідеалу перших років його існування. Але це не було єдиною метою, бо слідом за нею висунули й другу, чисто господарську мету – піднесення економічного добробуту всіх їх членів. Життєдіяльності общин духоборів був чужий і неприйнятний релігійний аскетизм ⁵⁴. У цьому відношенні духобори різко розходяться із своїми сучасниками, зокрема з громадами хлестів та скопців. Вони наближались до общин ранньохристиянської орієнтації, тобто таких об’єднань, для яких своєрідний рівнорозподільний майновий ідеал не є другорядним додатком, а основною суттю їх існування й діяльності.

Духобори стверджували, що люди народжуються рівними. Тому справедливе суспільство повинно відповідати природі людини. Вони вважали, що остання, позбавлена приватної власності та звільнена від її впливу, зміниться внутрішньо. Свобода, за їхнім переконанням, це – позбавлення не лише від гніту і тиранії, а й від приватної власності ⁵⁵.

В прагненні до здійснення свого соціального ідеалу духобори утворили не лише особливу у релігійно-обрядовому відношенні групу. Секта виробила свої звичаї та обряди, своєрідну форму чоловічого і жіночого

одягу, систему виховання дітей, тобто певною мірою виділилась в етнографічну групу. Крім того, духобори створили власну систему регулятивно-каральних органів. На чолі їх стояв вождь, у них – існували власна поліція, суд, школа ⁵⁶, що становило основи теократичної державності.

Соціальний ідеал, який висунули сектанти, був не результатом історичних закономірностей, а в тій чи іншій мірі свавільним винаходом. Рівність, яку проповідували духобори, – рівність потреб. Їх ідеал – деяким чином й ідеал бідності. Існування духоборських комун не могло бути міцним у силу тих же соціальних обставин, що зумовили виникнення цих общин, а саме, становлення нової, буржуазної формації. Через те, що соціальну базу останніх становили вільні селяни, то з часом у процесі збагачення общини почалося майнове та соціальне розшарування. Адже суспільним ідеалом основної маси селянства була вільна дрібна власність.

Теоретичне вчення духоборів й їхня практична діяльність суперечили один одному. Створення ними спільної комуні передбачало ліквідацію приватної власності як умову досконалого життя. Нездійсненність соціально-релігійної концепції секти зумовлювалася статичністю їх ідеалів і моделі їхнього соціального буття. Щоб перейти рубіж, необхідна була модифікація соціального ідеалу, певна еволюція ранньохристиянських та егалітарних рис, що було не під силу традиційній общині духоборів.

Одна з причин не підтримки останніх різними верствами населення полягає в тому, що вони одними з перших відчули подих державного тоталітаризму. Ставлення до членів секти з боку держави було вкрай жорстоким. Коли у 90-х рр. XIX ст. в Таврійській губернії судили 34 духоборів, вирок був такий: "...Покарати батогом прилюдно чоловіків по тридцять, а жінок по сорок ударів... Після покарання всіх цих злочинців направити на поселення у Сибір, майно конфіскувати" ⁵⁷. 16 травня 1800 р. дійсний радник П.Ф. Сабуров повідомляв, що в Динамідську фортецю для відбуття строку покарання направлено 35 душ, які сповідували духоборську віру, із сіл Великі Проходи й Тернова Харківської губернії ⁵⁸. І таких прикладів можна навести багато.

В 1839 р. царський уряд прийняв рішення виселити всіх духоборів імперії у Закавказзя. Нові складності виникли в них на новому місці проживання у зв'язку з російсько-турецькою війною. В силу своєї віри вони відмовлялися служити у війську.

Доля секти привертала увагу Л.М. Толстого. Заклики останнього, діяльна участь у долі духоборів англійських квакерів, численні прохання на ім'я імператора привели до того, що у 1898 р. уряд дозволив їм переселитися за кордон. Вони повинні були виїхати за власний кошт та дати розписку про неповернення. Сучасні духобори мешкають в Оренбурзькій, Тамбовській, Ростовській, Тульській областях, в Середній Азії, на Кавказі, Далекому Сході. Проживають вони й у Канаді. З плином часу еволюція духоборської віри безперечна. Посилилася тенденція відходу молоді від релігійних принципів секти. Фанатизм віри щезає, зміщуються акценти. Увага зосереджується на внутрішній моральній цілісності людини. В 1991 р. у м. Цілина Ростовської області відбувся з'їзд, який об'єднав сектантів в єдину організацію, яка

називається “Союз духовборів Росії”. На території сучасної України їх не зареєстровано.

Молокани ж проживають у Ставропольському і Краснодарському краях, в Оренбурзькій, Тамбовській, Ростовській, Тульській областях, в Закавказзі, Молдові, США, Аргентині, Болівії, Австралії. У 1991 р. в Москві проходив з’їзд секти, на якому був створений “Союз общин духовних християн-молокан” з центром у Москві, а у 1994 р. засновано “Союз общин християн-молокан Росії” з центром у с. Кочубеєвське Ставропольського краю. На Україні вони мешкають у Запорізькій та Вінницькій областях.

Найпізніше, в 80-х ХІХ ст., у середовищі духовних християн виникає секта мальованців. Одним із перших вітчизняних дослідників, хто звернув увагу на них, був М.І. Грушевський, який вважав їх “...найбільш яскравим і оригінальним проявом нашого релігійного руху”⁵⁹. Віросповідні основи вчення секти й її соціальні ідеї та практика в порівнянні із хлистами, духовборами, молоканами менш вивчені. А ті думки, які існують стосовно мальованства, мають суперечливий характер. Так, російський дослідник сектантства й очевидець діяльності мальованців П. Бірюков відносив секту до духовних християн⁶⁰. А у словнику “Протестантизм” 1990 р. секта мальованців розглядається як течія баптизму. Ще одна наукова версія відносить мальованців до течії хлистів⁶¹. Ми ж вважаємо, що це, секта, своїми витоками та основами віровчення походить від духовних християн.

Засновником секти мальованців був міщанин м. Таращі Київської губернії Кіндрат Мальований (власне, від його прізвища і походить її назва). Він походив із бідної родини, володів ремеслом колодія, не вмів ні читати, ні писати, але мав дар красномовства⁶². У віці сорока років К. Мальований залишив православ’я та прийняв баптизм. Але згодом йому стало здаватися, що під час молитви навколо нього поширюється якийсь дивний приємний запах. Спочатку він пояснював його близькістю Святого Духа, але згодом дійшов висновку, що останній перебуває в ньому самому, й усе, що він не говорить і що не робить, походить від нього. К. Мальований став заявляти, що в ньому перебуває Святий Дух, що він постійно знаходиться в живому спілкуванні з Богом–Отцем, а сам він є Ісусом Христом⁶³. Отже, під впливом христовірського містицизму він оголосив себе живим Сином Божим. Першими, хто визнав вчення К. Мальованого, були його дружина й діти. Згодом його визнали баптисти із сусідніх з Таращею сіл. Як писав очевидець, “мальованщина перш за все знайшла собі послідовників серед духовних християн, згодом проникла в баптизм та, врешті, торкнулася православних. У перший рік кількість послідовників Мальованого досягла 200 душ”⁶⁴. Досить швидке поширення нового вчення звернуло на себе увагу уряду. Засновника секти визнали душевнохворим в помістили у психіатричну лікарню у Києві. Але постійні зв’язки наставника із своїми єдиновірцями, змусили владу перевести К. Мальованого у психіатричну лікарню в Казані, де він пробув 12 років. Питання про його душевний стан є дискусійним. Адже відомо, що, коли влада безсила, вона використовує будь-які засоби для досягнення своєї мети. Таким чином К. Мальованого намагались ізолювати від єдиновірців.

Під час перебування останнього в психіатричній лікарні його наступником по управлінню общинами став селянин с. Вербова Сквирського повіту Київської губернії Іван Лисенко. Він володів рідкісною здібністю говорити притчами та образами у народному стилі.

Оскільки К. Мальований проголосив себе живим Христом, то Христос, про якого розповідається в Біблії, не був історичною особою, й саме Святе Письмо – книга не історична, а пророцька. Всі біблійні оповіді необхідно розуміти духовно, тобто так, як сприймали Святе Письмо молокани. Послідовники К. Мальованого були переконані, що він зцілює хворих, просвітляє їх вченням і робить з них святих. Вони стають живими храмами, в яких вселяється Святий Дух. Нічого зовнішнього для них не потрібно, оскільки воно скасовує свободу людини. На цій підставі мальованці заперечували не лише всю церковну організацію та обрядність, а й громадянські закони, владу, приватну власність, суспільний порядок ⁶⁵.

Есхатологія мальованців схожа на христівську своїми апокаліптичними очікуваннями. Але різниця все ж таки є. Кінець світу перші розуміють духовно. Тілесне воскресіння мертвих вони заперечували, а визнавали, що під час “кінця світу” відбудеться духовне воскресіння – перехід від грішного життя до святого, бо гріх є смертю для душі ⁶⁶. Кінець світу, за вченням мальованців, відбудеться в умовах існування людей. Просто настане такий порядок, коли останні не будуть помирати, коли не буде хвороб, коли не потрібно буде працювати, тому що все дасть Отець Небесний, тобто К. Мальований. У своїх есхатологічних поглядах секта наближається і до духоборів: рай може настати на цьому світі. Ця особливість мальованства властива й іншим сектам духовного християнства: спроба безпосереднього, одномоментного здійснення ідеалу, який вироблявся довгими стражданнями.

Адепти нового вчення поклали в основу свого життя і нові етичні засади: безкорисливість, любов до ближнього, взаємодопомогу.

Культ мальованців вимагав суворого дотримання постів. Їх молитовні збори дещо нагадували христовірські радіння. Вони розпочиналися з колективного співу псалмів, згодом, під час співу, чувся плач, схлипування, молитовні крики; дехто, доведений до екстазу, починав розгойдуватися та вигукувати якісь незрозумілі слова. Це називалося говорити “іншими мовами”, як це відбувалося з апостолами, коли на них зійшов Святий Дух. Взагалі, все, що відбувається під час молитви, на думку мальованців, є проявом останнього.

Дуже часто Православна церква й уряд називали мальованців нелюдями, фанатиками (у самому негативному значенні). Очевидно, це було небезпідставним. Справа в тому, що вони для поширення свого вчення інколи застосовували так звану “вогняну пропаганду”. Іноді у селах відбувалася серія пожеж, які заздалегідь передбачалися мальованськими “пророчицями”. Під час них мальованці зверталися до православних з порадою не гасити їх, бо через них Бог вогнем очищує православних.

Проте все ж, не зважаючи на переслідування з боку влади, ні на “вогняну пропаганду”, вчення мальованців досить швидко поширювалося географічно і збільшувалося кількісно. Циркуляр міністра внутрішніх справ від 1909 р. про сектантський рух свідчив, що в 1909 р. у Васильківському

повіті нараховувалося 1337 членів секти, в Канівському – 28, в Уманському – 188, а у Таращанському – 1000⁶⁷.

Діяла секта мальованців на Україні й за часів радянської влади. Ще в 80-х роках ХХ ст. відбувалися над ними судові процеси. Їх звинувачували у невизнанні радянської влади, в недотриманні державних законів, запереченні служби у війську, у веденні антисуспільного життя. В сьогоденній Україні секту мальованців офіційно не зареєстровано.

Таким чином, ми розглянули секти духовного християнства у хронологічному порядку їх виникнення. Такі секти як хлисти, скопці та мальованці обґрунтовували своє вчення на появі своїх пророків (“христів”, „богородиць”, „апостолів”) і мали містичну спрямованість. Це пов’язане з тим, що для духовних християн цього напрямку Ісус Христос не є втіленням Бога та єдиним спасителем світу. Хоча біблійні постулати й не заперечувались, але не вважались пріоритетними, обов’язковими, а були другорядними порівняно з вченнями лідерів сект.

Для духоборів власне віровчення виявилось стежкою до формування свого соціального ідеалу, який виявився утопічним. Вони відмовилися від містицизму христовірів і прийшли до раціоналізму. Таким же за змістом є і вчення молокан.

Общини хлистів та скопців називали себе „кораблями”, духобори будували комуни, відокремлено жили молокани й мальованці. Ізоляційний характер таких уявлень про власне життя очевидний. Це було власне всім сектам духовного християнства. Не можна говорити про нежиттєздатність таких утворень. Можна розглядати їх еволюцію і трансформацію. Швидке поширення у ХІХ ст. раціоналістичних та протестантських учень втягувало в себе старі містичні секти, швидко їх трансформуючи. На початку ХХ ст. Останні приходять у помітний занепад і не уявляють з себе помітної соціальної, а тим більше політичної сили. Більш життєздатними виявилися секти раціоналістичного спрямування: духобори й молокани.

¹ *Буткевич Т.И.* Обзор русских сект и их толков. - Х., 1910. - С.607; *Барсов Н.И.* Исторические, критические и полемические опыты. - СПб., 1878. - С.157; *Кутепов К.* Секты хлыстов и скопцов. - Казань, 1882. - 575С; *Милоков П.Н.* Очерки по истории русской культуры. - СПб., 1905. - Ч.П. - 375с; *Третьяков М.И.* Русские сектанты, их вероучение и культ. - Одесса, 1910. - 187с. *Бонч-Бруевич В.Д.* - Материалы к истории русского сектантства и старообрядчества. - СПб., 1910. - 192 с. та ін.

² *Бердяев Н.А.* Духовное христианство и сектантство в России. - Типы религиозной мысли в России. - Т.3. - Париж, 1989. - С.441.

³ *Клибанов А.И.* История религиозного сектантства в России. - М., 1965 - 345 с.; *Никольский Н.М.* История Русской церкви. - М., 1970, - 35 с.; *Эткинд А.Е.* Хлыст (Секты, литература и революция) - М., 1998. - 688с. та інші.

⁴ *Эткинд А.Э.* Назв. праця. - С.27.

⁵ *Буткевич Т.И.* Назв. праця. - С.28

⁶ *Третьяков М.И.* Назв. праця. - С.160.

⁷ *Барсов Н.* Русский простонародный мистик. - Христианские чтения. - М., 1869. - С.469.

- 8 *Милоков П.Н.* Назв. праця. - С.102.
- 9 Центральный державный историчный архив у м. Києві (Далі ЦДІАК).а.3-5 Ф.1219, оп.2,од.зб.1605-а.з;Ф.969, оп.2, од.зб.3-б;Ф.442,оп.618,од.зб.67 - а.4,38,41.
- 10 Так само. - Ф.442. - Оп.618 -Од.зб.67 - Арк.38-41.
- 11 *Буткевич Т.И.* Назв. праця. - С.26.
- 12 *Кутепов К.* Назв. праця. - С.372.
- 13 Всеподданейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода за 1900 год. - Миссионерское обозрение. - 1902. - №1. - С.1109.
- 14 Там само. - С.31.
- 15 *Буткевич Т.И.* Назв. праця. - С.31.
- 16 *Кутепов К.* Назв. праця. - С.381.
- 17 Всеподданейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода за 1898 год.- Миссионерское обозрение.-1901.-№1.-С.604.
- 18 *Высоцкий Н.* К вопросу о самобытном происхождении хлыстовщины.- Миссионерское обозрение. - 1908. - №2. - С.1295.
- 19 *Высоцкий Н.* Назв. праця. - С.1296.
- 20 *Буткевич Т.И.* Назв. праця. - С.38.
- 21 Там само. - С.35.
- 22 *Третьяков М.И.* Назв. праця. - С.160.
- 23 ЦДІАК. - Ф.442. - Оп.618. - Од.зб.67. - Арк.21.
- 24 Там само. - Ф.442. - Оп.618. - Од.зб.67. - Арк.20
- 25 *Кутепов К.* Назв. праця. - С.384-385.
- 26 *Надеждин Н.* Исследование о скопческой ереси. -СПб.,1845. - С.12.
- 27 *Реутский Н.В.* Люди Божьи и скопцы. - М.,1872. - С.229; *Мельников П.И.* Материалы для истории хлыстовской и скопческой ересей. - Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете / далі/ ЧОИДР/. - М.,1872. - Кн., Ш. - С.37-52.
- 28 *Меньшиц П.Г.* Поэзия и проза сибирских скопцов. - Томск, 1904.С.5-7.
- 29 ЦДІАК. - Ф.356. - Оп.1, - Од.зб.16. - Арк.27-33.
- 30 *Кутепов К.* Назв. праця. - С.426-428.
- 31 ЦДІАК. - Ф.356. - Оп.1, - Од.зб.16. - Арк.27-33.
- 32 *Бердяев Н.А.* Назв. праця. - С.459.
- 33 ЧОИДР. - Кн.14. - С.131-132.
- 34 ЦДІАК. - Ф.356, - Оп.1, - Од.зб.16. - Арк.27-33.
- 35 Епископ Таврический Гурий. О скопческом учении, по последним о нем известиям. - Симферополь, 1877. - С.1-2.
- 36 *Стоялов А.И.* Несколько слов о молоканах. - Отечественные записки. - М.,1870. - С.299.
- 37 *Муртав М.В.* Русское сектантство. - М.,1919. - 112 с; *Маргаритов С.* История русских рационалистических и мистических сект. - Кишинев,1902. - 138 с; *Никольский Н.М.* Назв. праця. - С.269-300.
- 38 *Оболенский П.* Критический разбор вероисповедания русских сектантов-рационалистов. - Казань,1903. - С.413-414.
- 39 Животная книга духоборцев. - СПб.,1909. - С.234.
- 40 Записка о духоборцах, обитающих в Мелитопольском уезде Таврической губернии. Труды Киевской духовной академии. - Т.Ш. - С.390-401.
- 41 Записка поданная духоборцам Екатеринославской губернии в 1791 году губернатору Каховскому. - ЧОИДР. - М.,1871. - Кн.П - С.36-37,39,42-44.
- 42 *Никольский Н.М.* Назв. праця. - С.307.
- 43 *Юзов И.* Русские диссиденты. Староверы и духовные христиане. - СПб.,1881. - С.146-147.
- 44 Исповедание веры молокан донского толка Таврической губернии. -Симферополь, 1875. - С.9-10.
- 45 Исповедание веры молокан... - С.9.
- 46 Исторические сведения о молоканской секте. - Православный собеседник. - Казань,1858. - Кн.Ш. - С.301.
- 47 *Гаврилов Т.Ф.* Символика духовных христиан о крещении и преломлении. - СПб.,1909. - С.21.
- 48 *Юзов И.* Назв. праця. - С.148.
- 49 Православное обозрение. - М.,1867. - Т.1. - С.327.
- 50 *Никольский Н.М.* Назв. праця. - С.300-301.
- 51 Исповедание веры молокан... - С.12-13.
- 52 *Клибанов А.И.* Назв. праця. - С.124-125.

-
- 53 **Буткевич Т.И.** Назв. праця. - С.17.
54 Див.: **Терлецкий В.Н.** Очерки, исследования и статьи по сектантству. - Полтава, 1913. - С.37-38.
55 Записка, поданная духоборцам... - С.42.
56 Религиозные движения в России. - М.,1907. - Вып.V. - С.22.
57 Цит за.: Сухарев В.А. История духоборцев. - Канада,1944. - С.28.
58 ЦДІАК. - Ф.2021, - Оп.1, - Од.зб.427. - Арк.11.
59 **Грушевський М.І.** З історії релігійної думки в Україні. - К., 1992. - С.179.
60 **Бирюков П.** Малеванцы. - СПб., 1907. - 36 с.
61 История религии. - 2004. - Т.П. - С.271.
62 **Бирюков П.** Назв. праця. - С.2-3; Буткевич Т.И. Назв. праця. - С.514.
63 **Потемкин Н.** Малеванцы. - Русские сектанты, их учение и способы пропаганды. - Одесса, 1911. - С.223.
64 ЦДІАК. - Ф.442, - Оп.859, - Од.зб.339. - Арк.52.
65 Приветствие русскому народу от Кондрата Малеванного. - СПб., - 1907. - С.2-14.
66 Там само. - С.10-11.
67 ЦДІАК. - Ф.442, - Оп.859, - Од.зб.339. - Арк. 52.

